

OLÁH RÓBERT

A Parisi lakodalom (1572)

Egy 18. századi elbeszélés a Szent Bertalan-éjről

Az 1572. augusztus 23-áról 24-ére virradó éjszakán Párizsban több ezer francia hugenottát gyilkoltak meg, köztük Gaspard de Coligny (1519–1572) admirálist. Mártírsága történetét századokkal később egy debreceni diák is megörökítette, 8 levél terjedelmű kéziratát a civis Simonffy-család hagyta ránk. A Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára A 482a jelzetű kolligátumában maradt fenn a *Parisi lakodalom* fordítása, amelyre régi könyves könyvtárosi munkám során találtam rá.¹ A fordítás szövegét és a kolligátum műveinek felsorolását a tanulmány végén, a függelékben közlöm.

A kolligátum tartalma és provenienciája

A *Parisi lakodalom* címet viseli a kézirat, az első oldal lapszélén olvasható szöveg ekként hangzik: „Haec ita scripsit in H(un)g(a)ricu(m) Idioma transferendo et variis in locis mutando Josephus Pap”. E szöveg alapján az is elképzelhető, hogy nem Pap József érdeme a válogatás, hanem egy mások által szerkesztett szöveget fordított magyarra, de ez esetben sem lehet elvitatni a fordítás érdemét. Ez a Pap József, amennyiben autográfának fogadjuk el a szöveget, nem azonos Fogarasi Pap Józseffel, ugyanis az ő kézírása beazonosítható Dóczy Örs kutatásai alapján. Valószínűleg azonos az a „Josephus Pap”-pal, aki 1760. április 24-én iratkozott be a debreceni Kollégiumba. Margitán született, alsófokú iskoláit Miskolcon végezte, majd Debrecenből Hajdúböszörménybe hívták rektornak. Amikor 1770-ben meghalt, alig lehetett több harmincnál.² A szöveg első lapján található bejegyzés szerint annyi bizonyos, hogy a fordítás Debrecenben készült 1766 augusztusában. Egyéb, az olvasót segítő referenciális értékű jegyzet (feljegyzés, kezdő- és /vagy záróformula, marginália stb.) nem található a szövegben.

Műfaját tekintve a kézirat nem illeszkedik zavartalanul a gyűjteményes kötetbe, mivel a 22 egybekötött mű többsége az 1820-as évek debreceni közéletéhez kapcsolódik. Olyan alkalmi *nyomtatványokat* találunk a kötetben, mint Szoboszlai Pap István református püspök temetési prédikációit Szombathi István, Simonffy Sámuel, Böszörményi Pál debreceni főbírák felett, Sárvári Pál és Péczely József professzorok be-

¹ *Parisi lakodalom*, ford. PAP József (kézirat), Debrecen, 1766, [1r–8v]. – A Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára A 482a jelzetű kolligátumának 12. darabja.

² *Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában*, szerk. SZABADI István, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület, 2013, I, 482.

szédeivel kiegészítve. Több beiktatási beszéd (Domokos Lőrinchez, Zichy Ferenchez, Rhédey Lajoshoz) és néhány kuriózum színesíti a kötetet.

Ahogy a tanulmány végén közölt felsorolásból látszik, a tárgyalt kéziratot kivéve a kolligátum többi darabja mind megjelent nyomtatásban. Műfaját tekintve a többség beiktatásra írott alkalmi beszéd, versgyűjtemény (7., 10., 14., 18., 20., 22.), halotti beszéd vagy prédikáció (1., 2., 3., 5., 15., 17., 19.). Két, I. Ferenc császár születésnapjára íródott (4., 8.) és egy felszentelő prédikáció (6.), valamint egy politikai nyomat (16.), egy reklámanyomat (13.) és egy jubileumi ének (9.) található még ugyanitt. Legérdekesebb közülük talán a híres carrarai fehér márványból készült Csokonai-szobor alkotójához, Ferenczi Istvánhoz a szobor átvételekor írott latin és magyar nyelvű debreceni diákversek (11., 21.). A szerzők közül kiemelkedik Szoboszlai Pap István (1., 2., 3., 4., 5., 6., 8., 15., 17.). Alig van a kolligátumban olyan prédikáció, amely ne tőle származna. A kötetben azonban az ő személyére vonatkozó egyéb bejegyzés nem található.

A kolligátum 10. darabját, a Kollégium diákjainak Péchy Imréhez intézett latin–magyar üdvözlőverseit „Fiscalis Tekintetes Simonfy Dániel Urnak” dedikálta Sárvári Pál (1765–1846), a Kollégium professzora.³ Eszerint a gyűjtemény valamikor Simonffy Dániel⁴ (1791–1843), Debrecen főügyvédje és szenátora, ispotályi inspector tulajdonából került a Nagykönyvtárba. A közéletben jártas, a város vezető rétegéhez tartozó Simonffy az ismerőseihez vagy családtagjaihoz kötődő nyomtatványokat az ünnepélyes események alkalmából kaphatta, majd valamikor később, a szétszóródásukat megelőzve köttette egybe. De hogyan kerülhetett a *Parisi lakodalom* kézírata Simonffyhoz? Elképzelhető, hogy a Simonffy-család a kollégiumi tanulmányai idején patronálta Pap Józsefet, vagy netán később, böszörményi rektorsága idején került vele kapcsolatba.

A Parisi lakodalom történelmi háttere

A francia vallásháborúk komor, barokkos díszlete alkotja a szöveg hátterét. Ekkoriban a meggyengült királyi hatalom mellett a felekezeti ellentétek mentén pártokba tömörülő tartományi kormányzók irányították Franciaországot. A lakosság döntő többsége katolikus volt, de a népesség 8–9%-át kitevő hugenották műveltebbek, gazdagabbak és szervezettebbek voltak náluk.⁵ A vallásháború kirobbanásának előestéjére elérhető kö-

³ Életére lásd: Törös László, *Sárvári Pál, Arany János professzora. Egy század a magyar kálvinista iskolázásból*, Nagykőrös, Nagykőrösi Arany Társaság, 1938.

⁴ Apja Simonffy (I.) Sámuel (1754–1821) főbíró, a Nagytemplom és a Kollégium újjáépíttetője, felesége téglási Ertsey Krisztina (1826–1873) volt. Lásd Szűcs Ernő, *A Simonffy család és Debrecen = Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve*, szerk. GAZDAG István, Debrecen, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, 1990, 13–31.

⁵ HAHNER Péter, *Franciaország története*, Bp., Műszaki Könyvkiadó, 2002, 76–77.

zelségbe került Franciaország teljes reformációja. Csak az 1561-es évben több mint 150 misszionárius indult útnak Genfből, hogy a szomszédos országban hirdesse az evangéliumot. 1558–1562 között a tömeges méretű áttérési hullámnak köszönhetően a nemeség harmada elfogadta a kálvini elveket, és ezernél több gyülekezet működött az országban. Különösen a La Rochelle-től az Atlanti-óceán partvidékén át Dauphinéig húzódó „hugenotta félholdal” lakták nagy számban a reformáció hívei.⁶

A Pap József által magyarul feldolgozott elbeszélés 1560 decemberében indul, és a Szent Bertalan-éji mézárálással zárul. A történet kezdetén a fiatalkorú IX. Károly foglalta el a francia trónt, anyja, Medici Katalin gyámsága alatt. A frissen kinevezett Michel de l'Hospital kancellár a katolikus és a protestáns párt közötti közvetítési kísérlet (az eredménytelen poissy-i kollokvium) után 1562 januárjában megszövegezte a Saint-Germain-en-Laye-i ediktumot. A rendelet szerint a hugenották az erődített városokon kívül szabadon tarthattak istentiszteleteket.⁷

Az első vallásháború (1562–63) a wassyi mézárálással vette kezdetét, melynek során a katolikus François de Guise herceg katonái a városban prédikációt hallgató ezerkétszáz hugenotta közül 74-et megöltek és mintegy 100-at megsebesítettek.⁸ A háború végét François de Guise halála jelentette. 1563 márciusában az amboise-i békében engedélyezték, hogy a hivatali körzetek és a bíraskodási joggal rendelkező nemesek református lelkipásztortartsanak.⁹

1564 és 1566 között Medici Katalin és az ifjú király egész Franciaországot bejárta, hogy bemutatkozzon és pártfogókat találjon. II. Fülöp spanyol király helyettesével, Alba hercegével is találkoztak. A németalföldi események és a spanyol befolyástól

1. ábra: Jacques Tortorel (1568–1592) és Jean Perrisin (1536?–1611): A wassyi mézárálás 1562. március elsején (részlet, ca. 1568–1592) (Forrás: <http://www.1st-art-gallery.com>)

⁶ Alister E. McGRATH, *Kálvin: A nyugati kultúra formálódása*, Bp., Osiris, 1996 (Osiris könyvtár, Történelem), 203–208.

⁷ Eberhard GRESCH, *A hugenották története, hite és hatása*, Bp., Kálvin, 2008, 25.

⁸ *Franciaország története*, szerk. Georges DUBY, Bp., Osiris, 2005, I, 498; ehhez lásd Pap József szövegét, melyben 60 halott és 200 sebesült szerepel: *Parisi lakodalom, i. m.*, [2r].

⁹ GRESCH, *A hugenották története, i. m.*, 25–26.

való félelem hatására a hugenották a protestáns német fejedelemségek (főként Pfalz) segédcapataira támaszkodva újabb háborút kezdeményeztek, amelynek átmenetileg a longjumeau-i béke vetett véget 1568 márciusában.¹⁰

Fél évvel később a katolikus Guise-ek rávették Medici Katalint, hogy helyezze hátylon kívül a békét, és fenyegetse meg halálbüntetéssel a református istentisztelet tartókat. A második vallásháború (1569–70) egy újabb hugenotta felkeléssel kezdődött, amelyben az addig meghatározó vezér, Bourbon Lajos (Condé hercege) is elesett. Gaspard de Coligny tengernagynak sikerült megszilárdítani Dél-Franciaországban a protestantizmus helyzetét, és 1570 augusztusában a Saint-Germain-en-Laye-i békében két évre négy „biztonsági helyet”, vagyis erődített várost szerzett meg (La Charité-sur-Loire-t északon, La Rochelle-t és Cognac-ot nyugaton és a déli Montauban-t).¹¹

A pártok közötti megegyezés egyik záloga a király hűgának, Valois Margitnak és a hugenotta Navarrai Henriknek a házasságkötése volt, valamint a Gaspard de Coligny által szorgalmazott spanyolelleses fellépés a holland protestánsok védelmében. A párizsi menyegzőt Medici Katalin és a Guise-párt arra használták fel, hogy leszámoljanak a hugenották vezéreivel. Az esküvő utáni negyedik napon, 1572. augusztus 22-én sikertelen orvgyilkosságot kíséreltek meg Gaspard de Coligny admirális ellen, majd a kényszerhelyzetbe került IX. Károlyt rávették, hogy a merénylet kivizsgálása helyett ölesse meg az admirálist és közvetlen híveit. Az 1572. augusztus 23-ról 24-re virradó Szent Bertalan éjszakáján meggyilkolták Colignyt és kíséretének tagjait – a színleg katolikus-sá lett Navarrai Henrik (a későbbi IV. Henrik) kivételével. A terv azonban balul sült el, a passzív segéderőnek szánt párizsi katolikusok őrjöngő mézszárlásba kezdtek, melynek során körülbelül háromezer protestánst öltek meg a fővárosban, köztük Pierre de la Ramée-t (Petrus Ramus), a neves humanistát. A következő hetekben a vidékre is kiterjedő erőszakhullámban ezrek veszítették életüket, egyesek szerint akár harmincezer is lehetett az áldozatok száma. Lyonban köztük volt Claude Goudimel, a genfi zsoltárok négyzsolámú feldolgozásainak szerzője is. Aki tehette, elhagyta az országot vagy látszólag „megtért”: Franciaországban győzött a katolicizmus.¹²

A Szent Bertalan-éjszaka magyarországi recepciója

A fenti események nem maradtak ismeretlenek a magyar közvélemény előtt, erre több példánk is van. A francia vallásháborúkkal kapcsolatban a kortárs magyarok között Batthyány Boldizsár (1535–1599) lehetett a legtájékozottabb. A nyugat-dunántúli főúr 1559 késő ősztől több mint egy évig tartózkodott Párizsban, és tanúja volt a hugenották térnyerésének és az ellentétek fokozódásának. Hazatérése után is figye-

¹⁰ Uo., 26.

¹¹ Uo.

¹² HAHNER, *Franciaország története*, i. m. 79–80.

lemmel kísérte az eseményeket. Levelezésben állt a frankfurti exuláns nyomdással és könyvkereskedővel, Jean Aubryval, aki ellátta a németújvári udvart a szemben álló felek latin és francia nyelvű polemizáló irodalmával és a Szent Bertalan-éjszaka eseményeit tárgyaló művekkel is. Az egyedülálló franciás műveltséggel rendelkező főúr és környezete így naprakész információkkal rendelkezett.¹³ 1560–62 között megjelent hugenotta röplapokból álló gyűjteményt találunk Zsámboky János (1531–1584) könyvtárában is.¹⁴ A humanista tudós 1551–52 között Jean Dorat hallgatójaként a párizsi egyetemen szerzett magiszteri fokozatot, 1560-ban pedig visszatért Párizsba, a „tudós és könyvkedvelő barátok közé”.¹⁵ A gyűjtemény tanúsága szerint érdeklődött az akkoriban zajló hugenotta mozgalom eseményei iránt.

A Szent Bertalan-éjszakai mészárlás a későbbi századokban élt magyarországi szerzőket is foglalkoztatta. Leírása megtalálható Szepsi Csombor Márton (1595?–1622) *Europica varietas*ában (Kassa, 1620)¹⁶ és Teleki Mihály (1671–1720) *Fejedelmi lélek* című Weber-fordításában (Kolozsvár, 1689).¹⁷ Bod Péter (1712–1769) a *Históriájában* lakonikus rövidséggel, mindössze nyolc sorban tárgyalta a történeteket – Coligny nevének említése nélkül. Az 1760. évi kiadásban tévesen szerepel a „Navarrai király lakadalma”-nak évszáma (MDLXXII helyett MDXXII), amit az 1777-es kiadás is javítás nélkül vett át.¹⁸

Ugyan a *Parisi lakodalom* keletkezése (1766) után jelent meg, mégis érdemes felidézni azt a két fordítást, amelyeknek jelentős szerepe lehetett a hugenotta mártírok történetének hazai recepciójában. A magyar olvasók körében a 18. század második felében évtizedekig Voltaire volt a legnépszerűbb francia szerző, *Henriade*-ját többen átültették magyarra.¹⁹ Először idősebb Péczeli József (1750–1792) fordításának második éneke írta le „bőven a’ Párisi Lakadalmat, vagy a’ Szent Bertalan’ Napján esett nagy vér-ontást”. A *Henriás* 200–234. sorai megindítóan heroikus stílusban szólnak „Kolin”, azaz Gaspard

¹³ MONOK István, *Batthyány Boldizsár, a franciás = Ötvös Péter Festschrift*, Szeged, SZTE BTK, 2006 (Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, 29), 185–198; valamint UÓ, *A művelt arisztokrata, a magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI–XVII. században*, Bp. – Eger, Kossuth – Eszterházy Károly Főiskola, 2012 (Kulturális örökség), 106–107.

¹⁴ GULYÁS Pál, *Bibliotheca Joannis Sambuci: Sámbooki János könyvtára*, Bp., [s. n.], 1941, 64–66, 112.

¹⁵ *Új Magyar Irodalmi Lexikon*, főszerk. PÉTER László, Bp., Akadémiai, 1994, III, 2326–2327; KELECSÉNYI Gábor, *Múltunk neves könyvgyűjtői*, Bp., Gondolat, 1988, 69–70.

¹⁶ SZEPSI CSOMBOR MÁRTON *Összes művei*, s. a. r. KOVÁCS Sándor Iván, KULCSÁR Péter, Bp., Akadémiai, 1968 (RMPE, 1), 537.

¹⁷ TELEKI Mihály, *Fejedelmi lélek [...]*, Kolozsvár, Némethi Mihály, 1689 (RMK I, 1373), 151–152.

¹⁸ BOD Péter, *Az Isten vitézkedő anyaszentegyháza állapotjának, és világ kezdetétől fogva a jelen való időig sokféle változásainak rövid története*, Basel, Im-Hof Rudolf, 1760 (*Magyarország bibliographiája, 1712–1860. Könyvészeti kimutatása a Magyarországon s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak*, 1–3, összeáll. PETRIK Géza, Bp., Dobrowsky, 1888–1892, I, 307), 415; Basel, Im-Hof Rudolf, 1777 (Petrik I, 307), 459.

¹⁹ PÉCZELI József, *Henriás (1792)*, s. a. r. VÖRÖS Imre, Bp., Balassi, 1996 (Régi Magyar Költők Tára, XVIII/1), 19.

de Coligny haláláról.²⁰ A győri Streibig-műhelyben két alkalommal is megjelent a munka, először 1786-ban, majd 1792-ben újra. Szintén *Voltér úrnak Henriását* fordította magyarra Piskárkosi Szilágyi Sámuel (1719–1785), itt is olvashatunk „Kólinyi” mártírháláláról.²¹ Nem véletlenül esett Péczeli és Szilágyi választása is a „vallási türelem apoteózisára”: a vértelen ellenreformáció korában átélt protestánsüldözésre született stílusos válaszként jelentek meg. A téma tehát nem volt ismeretlen a protestáns olvasóközönség előtt, a 18. század utolsó harmadában, versben és prózában is találkozhattak vele.

A hugenotta mártír

Gaspard (II.) de Coligny (1516–1572) arisztokrata ősöktől származott, és mint ragyogó tehetségű hadvezér 1552-től Franciaország admirálisa volt. A Habsburg–Valois háborúban spanyol fogságba esett, Németalföldön Nicolas Bérauld és a protestáns szellemű olvasmányok hatására megtért. Hitében Kálvin egy 1558 szeptemberében hozzá írott levele erősítette meg. Csak 1559-ben térhetett vissza Franciaországba, ahol eleinte a körülmények arra kényszerítették, hogy óvatosan nyilatkozzon a megtéréséről.²² A vallásháborúk kitörése azonban hazatérése után nem sokáig várattott magára.

Pap József 8 levél terjedelmű kéziratának nagyobb része történelmi leírás, amelyet protestáns nézőpontból szerkesztettek, elhallgatva például az általuk elkövetett pogromokat. Nem szakad el a történelmi hűségtől annyiban, hogy a benne leírt dolgok valóban megtörténtek, és nagyrészt úgy, ahogyan leírták. Csak egyetlen ellenpéldát emelnék ki: Pap Józsefnél a 7. levél versóján még azt olvashatjuk, hogy Coligny levágott fejét elküldték Rómába a pápának mint győzelmi relikviát. Voltaire francia eredetije után már Péczeli és Szilágyi is beillesztették a fordítást kísérő lábjegyzetbe, hogy az említett testrészt Medici Katalinhoz került egy ládával együtt, amelyben a hadvezér írásai voltak.²³

2. ábra: Jan Antoniszoon van Ravesteyn (1572?–1657) műhelye: Gaspard de Coligny portréja (ca. 1609–1633). (Forrás: <http://en.wikipedia.org>)

²⁰ Uo., 71–85.

²¹ *Voltér úrnak Henriása magyar versekben*, ford. idős b SZILÁGYI Sámuel úr által, kiad. PISKÁRKOSI SZILÁGYI Márton, Posony, Landerer Mihály, 1789 (Petrik III, 807).

²² *The New Shaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge*, ed. Samuel Macauley JACKSON, New York, London, Funk and Wagnalls, 1909, III, 157.

²³ Lásd PÉCZELI, *Henriás*, i. m., 80; PISKÁRKOSI SZILÁGYI, *Voltér úrnak Henriása*, i. m., 36.

Pap József kéziratában a vallásháborúkat leíró részt tekinthetjük egy meglehetősen hosszúra sikerült bevezetésnek, amely a kézirat utolsó harmadában fokozatosan átalakul a Gaspard de Coligny admirális főszereplésével kibontakozó mártirológiai beszámolóvá. Nem klasszikus értelemben vett mártíraktáról van szó, ugyanis nincs benne bírósági eljárás, sem a szemtanúk által figyelemmel kísért kivégzés, és hiányzik belőle a vértanú nyilvános hitvallása is.²⁴

Érdeemes megjegyezni, hogy a Jean Crespin mártirológiájában megjelenő nemesek, mint az 1569-ben a jarnac-i csatában elesett a Bourbon Lajos, Condé hercegének halála inkább a katonai hősiesség ünneplésére és az arisztokratikus sztoicizmus hangsúlyozására szolgál. Egyetlen kivételként Coligny esete rendelkezik mártirológiai aspektussal. Simon Goulart elbeszéli, hogy amikor az admirális és társai meghallották a pisztolyok és szakállas puskák lövéseit, térdre borultak, és Isten bocsánatát kérték. Egyik szolgálja jelentette Coligny-nek, hogy a katonák és a párizsiak összecsoportosultak a hugenották ellen, palotáját feltörik, és semmilyen eszközzel nem tudják megállítani őket. Coligny ekkor így szól: „Én régóta felkészültem a halálra. [...] Isten könyörületébe ajánlom a lelkemet”. Majd az ajtót betörő, megölésére küldött katonáknak magabiztosan és teljes lelki békével tárta fel kilétét: „Én vagyok”. Sorsában megnyugodva vetette alá magát a gondviselés akaratának.²⁵

A Coligny-é mellett még két csoportos, nem egyénhez kötődő mártírrá válást olvashatunk a kéziratban. Az első a wassyi templomban megölt 60 és megsebesített 200 református története, a másik a párizsi pogrom során lemészárolt hugenották esete.

Pap József elbeszélése Coligny személyét a mártírokhoz hasonló tulajdonságokkal ruházza fel. „Vallására nézve erős Reformatus [...] derék embernek tartatott” – mondja róla már a bevezetésben.²⁶ Majd leírja, hogy igaztalanul megvádolták François de Guise meglövetésével. A pápisták által megölték családtagjai és a kifosztott hugenották hozzá fordultak segítségért. A szövegben azonban Coligny-ék békességtűrőnek és jó keresztyénnek mutatkoznak, akik nem akartak a király ellen hadakozni – egészen addig, míg az életükre nem törték. 1568-ban is csak azért indított hadat Condé hercegével, mert az egy évvel korábbi longjumeau-i békét megszegték a katolikusok. A háborúban is bizonyította szelídségét: már Párizs ellen indult volna, ám amikor békét kértek tőle „meg-békéllett igen hasznos Conditio alatt”.²⁷ Később IX. Károly király kinevezte a spanyolok ellen indítandó francia seregek vezérének, de akkor sem a saját dicsőségéért hadakozott, hanem úgy vélte, hogy „a' Reformata Vallásnak nagy előmenetelire szolgálna a' győzödelem”.²⁸ A Párizsban ellene elkövetett merénylet

²⁴ ROSS BARTLETT, *John Foxe as Hagiographer: the question revisited*, *Sixteenth Century Journal*, 1995/4, 771–789.

²⁵ DAVID EL KENZ, *Les bûchers du roi: La culture protestante des martyrs (1523–1572)*, Seyssel, Champ Vallon, 1997 (Époques), 210–212.

²⁶ *Parisi lakodalom, i. m.*, [1r-1v]

²⁷ *Uo.*, [3r].

²⁸ *Uo.*, [4v].

után a sebei okozta szenvedést „tsudálatos békességes türéssel szenvedte, nem kívánt semmi támadást a' Gvisiusok ellen indítani”.²⁹

A szöveg csúcspontja egyértelműen Coligny meggyilkolásának jelene. A korábban futó történelmi tudósítás helyett itt már egyértelműen a lélek építését szolgálja a munka. Bemutatja, hogy Coligny szilárd hitről és rendíthetetlen erőről tett bizonyosságot. A megölésére küldött, őt kereső fegyveres katonának, „fel kelvén ágyáról eleibe mégyen, és monda: En vagyok”. Mártíraktákra jellemző naturalizmussal tálalják vértanúságának részleteit is. „Akkor az [ti. a katona – O. R.] a' kardjával hozzá vágott, és ugy találta vágni, hogy a' földre le-esett, és egész testét ki vetették az ablakon, a' fejét el-vágták és Romába a' Pápanak el küldötték, azután, a' melly ruha rajta vólt, azt le-vonták és a' meztelen derekát harmad napig a' sárban hurczoltatták fel s' alá, továbbá kezeit és lábait el-vagdalták: a' derekára egy lánczot kötöttek és egy oszlopot le ásván a' földbe, arra fel-akasztották, alája tüzet raktak; hogy is mind a' négy Elementumok által, tűz, víz, levegő ég, és a' föld által halála után is gyötörhetnék”.³⁰ A borzalmak még tovább fokozódnak, ahol a szöveg a Párizsban lévő hugenották között végrehajtott őrzöngő vérengzés részleteit tárgyalja.

A történetet szemlélő olvasó lelki épülésére szinte egy angyali kórus megnyilvánulásával zárul a kegyetlenkedések hosszú sora:

Illy veszedelme lett az Isten népének,
Az ö Nevét valló kitsiny seregének!³¹

Konklúziója pedig: ne bízzatok a római katolikusokban! Idézem: „Meg-tettzik immár ebből a' szomorú példából, mitsoda természete vagon a' Pápista Vallásnak: nem

3. ábra: Joseph-Benoît Suvée (1743–1807):
Coligny admirális lenyűgözi gyilkosait (1787).

(Forrás: <http://en.wikipedia.org>)

²⁹ Uo., [6r].

³⁰ Uo., [7v].

³¹ Uo., [8r].

gondolnak a Papisták hitekkel, esküvésekkel, törvényekkel, csak hogy az ő tévelygő valóságuktól idegenkedő igaz hitben élő Keresztényeket üldözhessek és ki-vághassák.³² Ez szintén a mártírakták megszokott sémájához igazodik, jellemző rájuk ugyanis a római egyház romlottságának kiemelése. Ez történhet egészen konkrét, a hitéleti praxisokhoz kötődő kritikával (az úrvacsora vétele ostyával, a jegyek tényleges átlényegülése Jézus Krisztus testévé és vérévé, a szentelt víz használata), vagy, mint jelen esetben is, általános és egyetemes elutasítással.³³ Végezetül pedig megjegyzi: „Bizonyára ez a lakodalmi gyilkosság mindenkor a Római Vallásnak örökös gyalázattá válna fog-szolgálni.”³⁴ Némi képpen feloldja az elutasítást azzal a megjegyzéssel, hogy voltak olyan katolikusok is, akik „gondolóra vévén e Keresztényhez nem illő vérontást, által látták, mely nagy istentelenség vala ez.”³⁵

4. ábra: A XIII. Gergely pápa megrendelésére készült medál a Szent Bertalan-éjszakai mészárlást örökítette meg.³⁶ (Forrás: <http://www.hugenoot.org.za>)

Az elbeszélés forrásai és jellemzői

A *Parisi lakodalom* lehetséges forrásai közül egy biztosan azonosítható.³⁷ A Coligny admirális lemészárlásáról szóló beszámoló Jacobus Augustus Thuanus³⁸ *Historiarum sui*

³² Uo.

³³ BARTLETT, *John Foxe as Hagiographer*, i. m., 786–787.

³⁴ *Parisi lakodalom*, i. m., [8r].

³⁵ Uo.

³⁶ Alkotója az egyik legtermékenyebb 16. századi érmekészítő, Federigo Parmense (alias Bonzagna) volt. 1549-től 1589-ig működött Rómában, 1554 és 1575 között a pápai pénzverdében dolgozott. Az előlapon a pápa arcképe látható, a hátlapon kardot és keresztet tartó angyal tanúsítja a mészárlást. Felirata: VGNOTTORVM STRAGES 1572. (Leonard FORRER, *Biographical dictionary of medallists*, London, 1902–1930, II, 133.)

³⁷ A szövegrészek azonosításában nyújtott önzetlen segítségért Csorba Dávidnak tartozom köszönettel.

³⁸ Jacques-Auguste de Thou (1553–1617) francia államférfi és történész, a Legfelsőbb Bíróság hivatalnok. 1588–93 között IV. Henrik oldalán részt vett a vallásháborúban, majd a békét deklaráló nantes-i ediktum megszövegezésében. Az 1543-tól 1610-ig terjedő időszakot átfogó, 138 könyvből álló történelmi művét 1591-től kezdve írta „mintaszerűen tiszta, csiszolt latin nyelven”, amelyhez éveken át gyűjtötte az ada-

temporis... című monumentális művének LII. könyvében lelhető fel.³⁹ A kézirat 8. levelének versóján olvasható „Excidat illa dies aeuo...” kezdetű háromsoros vers is megtalálható itt.⁴⁰ A régi magyar irodalomban korábban mások is felhasználták Thuanus művét. Szepsi Csombor Márton például az *Europica varietas* írásakor a poissy-i kollokviumról és a Szent Bertalan-éjrről szóló részeknél szintén a *Historiarum sui temporis* hívta segítségül.⁴¹ Bethlen Miklós (1642–1716) *Önéletírásának* egyik mintája volt,⁴² Teleki József (1738–1796) naplóiban is említi.⁴³ Kazinczy Ferenc pedig a 18. század közepe harmadában élt apjáról, Kazinczy Józsefről, a „legreligiózusabb ember”-ről rajzolt képnél megjegyezte, hogy „legkedvesbb olvasása Thuánus, és némelly Theologusok” voltak.⁴⁴

A Pap József-féle szöveg többi része szintén megtalálható a fenti műben, de nem összefüggő egységet alkotva. Amennyiben Thuanus művét tekintjük alapszövegnek, a fordító hatalmas, olykor több száz oldalas ugrásokkal érintett egy-egy részletet, máskor csak egy felsorolást emelt ki. Néhol több lapot foglalt össze egy jól sikerült kifejezéssel, például a király neveltetésének vagy Coligny viselkedésének leírásában. A magyarításból kimaradtak olyan részek, mint a katolikus ellenoldal szervezkedése, a regionális érdekeltségű városok leírása, és sok „fölöslegesnek” ítélt név és adat. A szelektáló célja nyilvánvalóan nem a vallásháború pontos és részletes ábrázolása volt, hanem egy mártírológiai beszámoló szerkesztése.

5. ábra: Pierre Courteys (1520?–1586?): Jacques Auguste de Thou portréja (ca. 1575).
(Forrás: <http://art.thewalters.org>)

tokat. Az utókor a legmegbízhatóbb 16. századi forrásnak tekinti, teljes egészében francia nyelven először csak 1734-ben jelent meg, 16 kötetben. Lásd *Világirodalmi lexikon*, XV, főszerk. SZERDAHELYI István, Bp., Akadémiai, 1993, 469–470.

³⁹ Jacobus Augustus THUANUS, *Historiarum sui temporis opera*, I, Offenbachi Ysemburgicorum, typis Conradi Nebeny, 1609, 1051–1052; Uő, *Historiarum sui temporis*, II, Genevae, apud Petrum de la Roviere, 1620, 817–818.

⁴⁰ THUANUS, *Historiarum sui temporis*, i. m. (1609), I, 1058; Uő, *Historiarum sui temporis*, i. m. (1620), II, 827.

⁴¹ SZEPSI CSOMBOR Márton *Összes művei*, i. m., 534.

⁴² BETHLEN MIKLÓS *Önéletírása*, előszó TOLNAI Gábor, s. a. r. V. WINDISCH Éva, Bp., Szépirodalmi, 1955 (Magyar századok), I, 34.

⁴³ *Egy erdélyi gróf a felvilágosult Európában (Teleki József utazásai 1759–1761)*, s. a. r., bev. TOLNAI Gábor, Bp., Akadémiai, 1987 (Régi magyar prózai emlékek, 7), 98.

⁴⁴ KAZINCZY Ferenc, [*Pályám emlékezete III. (1829-es kelet)*] = K. F., *Pályám emlékezete*, s. a. r. ORBÁN László, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009 (Kazinczy Ferenc művei, Első osztály, Eredeti művek), 563. – Kazinczy *Pályám emlékezete*ének korábbi kéziratában, valamint egyéb autobiográfiai szövegeiben is előke-rül Thuanus mint gyakran olvasott szerző neve az apjáról írott jellemzésekben: *uo.*, 401, 450, 474.

Stilisztikailag legalább három különböző egység különíthető el. A bevezetés, az ezt követő rész a végjátékig, valamint a Coligny halálát ábrázoló leírás. Van, ahol jó magyarossággal történt a fordítás és stílusa kifejezőbb, mint az eredeti latin szövegé. Például amikor így fakad ki a fordító: „a' vérengző [sic!] Vén Aszszony pedig így gondolta el az egész mézárólást”.⁴⁵ A fordítás közben keletkezett több betoldás és javítás is, amelyek különösen a szöveg vége felé szaporodnak meg, és egy részük jelentős érzelmi felindultságra utal. Ilyen például az „ez az istentelen Doëg” közbevetése a királyra utalva, vagy az „Ajánlja magát jó szívvvel ez' a' derék Mészáros” (ti. Henri de Guise, a hugenották elleni pogrom előkészítésére), vagy a nem sokkal korábban „mesterkedni”-re javított „tse(lekedni)”. Különösen pedig az „És, óh fájdalom!” felkiáltás a Coligny elleni orvtámadás bevezetéseképpen.⁴⁶

Ha van negatív hőse a történetnek, az Medici Katalin. Érdemes megfigyelni, hogyan „démonizálódik” az elbeszélés során, a cselekedeteivel párhuzamosan hogyan ragadnak negatív jelzők a nevéhez. Hogyan lesz az „öreg Királyné Aszszony” előbb „Vén Királyné”, majd „Vén Aszszony” hogy végül a már idézett „vérengző [sic!] Vén Aszszony” alliterációjában teljesebben ki a karakter.

A fordítóra jellemző, öt alkalommal is visszatérő fordulat a „mondom” kifejezés, amivel a részleteket magyarázó mellékvágányokról igyekszik visszakanyarodni az elbeszélés fő vonalához. A legjellemzőbb talán az az eset, amikor Henri de Guise személyét kapcsolja össze a korábban már felvonultatott apjával, akit Orléans 1563. évi ostrománál ért halálos lövés: „[...] magához hívatta a' Vén Királyné Henricus Gvisiust, a' ki Lotharingianak Herczege vólt, és oda fellyebb említett Ferencznek, a' kit Aurelianumnál való ütközetben meg-lött egy Katonája Colliniusnak, azt a Henricust *mondom* magához hívatta, a' ki a' meg-lövetett Ferencznek leg-nagyobb fia vólt, az Attya halálaért Colliniusnak halálos ellensége; és erre bizta a' Collinius meg-öletését.”⁴⁷

A hugenották lemészárlása után a protestánsokhoz intézett consolatióként tekinthetünk az utolsó oldal megverselt soraira:

Excidat illa dies aeuo, nec postera credant
Saecula; nos certe taceamus, et obruta multa
Nocte tegi, propriae patiamur crimina gentis.⁴⁸

E szöveget Szepsi Csombor Márton *Europica varietas*ában is megtaláljuk, kiegészítve Kovács Sándor Iván magyarításával: „Hulljon ki e nap az örökkévalóságból, nehogy a késő századokra jusson, mi biztosan hallgatunk, és hagyjuk, hogy az éj elta-

⁴⁵ *Parisi lakodalom, i. m.*, [5v]

⁴⁶ *Uo.*, [6r].

⁴⁷ *Uo.* (Kiemelés tőlem.)

⁴⁸ *Uo.*, [8v].

karja nemzetünk rejtett bűneit”⁴⁹ Ugyanezen sorok Muraközy Gyula stílusos fordításában így szólnak:

Hulljon az életből ki e nap, s a jövő sose halljon róla. Saját házunk nagy bűnéről legalább mi hallgassunk, hadd fedje be azt mély éjszaka árnya.⁵⁰

Az eredetileg Publius Papinius Statius (45–96) római költő *Silvae* címmel összegyűjtött alkalmi költeményei között találjuk *Crispinusnak, Vettius Bolanus fiának dicséretét*. Az V. könyv 2. versének 88–90., fent idézett sorait a katolikus Christophe de Thou (1508–1582), a francia történétíró Jacques Auguste de Thou apja alkalmazta a Szent Bertalan-éji eseményekre.⁵¹

Zárásképpen Pap József vagy rögtönzött egy 3 strófából álló 12 soros verset, vagy az eredeti latin szövegből fordította azt, hogy ennek segítségével kibővítve magyarázza Statius sorait. Az első két versszak valóban olvasható értelmezésként:

Soha az a' napfény égre ne derüllyön,
Az a' gyászos idő elő ne kerüllyön;
Hogy ilyen vér ontást ezután ne szüllyön:
Az Istennek Háza söt inkább épüllyön.
Légyen Francziáknak ez a' kivánsága,
Hogy az éjjnek légyen olly homályossága,
Mellyel takartassék e' nagy gyilkossága:
Soha azt ne lássa a' napnak világa.

De a harmadik már vigasztalásként szól, az Úr gondviselését kérve a protestánsokra:

A' Jehova pedig gondviselésére
Végye az ő népét s' tegye tenyerére;
Hogy ne jusson soha illy gyászos estvére;
Söt érjen <jusson> már egyszer boldog idejére.⁵²

⁴⁹ SZEPSI CSOMBOR MÁRTON *Összes művei, i. m.*, 226, 537.

⁵⁰ Publius Papinius STATIUS, *Erdők: Latinul és magyarul*, ford. MURAKÖZY Gyula, bev. HEGYI György, Bp., Akadémiai, 1979 (Görög és latin írók, Scriptorum Graeci et Latini, 16), 271.

⁵¹ SZEPSI CSOMBOR MÁRTON *Összes művei, i. m.*, 226, 537.

⁵² *Parisi lakodalom, i. m.*, [8v].

Összegzés

Mi motiválhatta Pap Józsefet, hogy elbeszélje a századokkal korábbi eseményeket, és 1766 augusztusában elkészítse a *Parisi lakodalom* magyar változatát? A debreceni Kollégium diákjaként fordítási gyakorlatként kapta a latin szöveget? Önálló kezdeményezésről volt szó, és a figyelmét felkeltő témáról olvasgatva készítette el? Annyi bizonyos, hogy a 18. század második harmadára jelentősen megélnékült az egyháztörténet kutatása a magyar reformátusok körében. Az érdeklődés főként a saját egyházközség, a szűkebb pátria, a szolgálati hely vagy a magyarországi református egyház történetére vonatkozott, de nem maradt ki az egyetemes egyháztörténet sem.⁵³ Ebbe a sorba beleilleszhető a vizsgált elbeszélés is.

De lehetett egy másik oka is, hogy éppen ekkor született a fordítás. A 18. század folyamán a cívisváros a korábban megszerzett autonóm igazgatás megtartásáért harcolt a központi kormányzervekkel. Elsősorban az 1770-ben is még 98,5%-ban (szín)református város vezetését igyekeztek „fellazítani.” 1755-ben a szepesi kamara nyomására az elhunyt szenátorok helyére két katolikus személyt választottak meg, néhány év múlva pedig a választott képviselőknek katolikus templomban kellett esküt tenniük. 1770-ben a Vécsey–Forgách-féle commissiók a határban lévő közös földek használatától a városi levéltár és nyomda működésének „rendezéséig” több ponton is megpróbáltak beavatkozni a város életébe, 1778-ban pedig a katolikus id. Fáy Jánost ültették a cívisek főbírói székébe.⁵⁴

A Tiszántúli Református Egyházkerület is hasonló helyzetben volt a *Carolina Resolutio* (1731) és a *Ratio Educationis* (1777) közötti időszakban, amikor az udvar minden eszközzel arra törekedett, hogy az „akatolikusok” szabad vallásgyakorlatának és kegyúri jogának korlátozásával, valamint az iskolák ellenőrzésével megtörje a belső autonómiát.⁵⁵ 1752-től a lelkészek és a kollégiumi tanárok és praeceptorok fizetését nem folyósíthatták a város kasszájából, hanem a consistoriumnak kellett intézkednie róla.⁵⁶ 1759-től 1776-ig a legatióba járást, 1778-tól pedig a supplicatiót kellett szüneteltetni, ami a diákok adománygyűjtésében és a vidéki gyülekezetekkel és a partikulákkal való kapcsolattartásban okozott nehézségeket.⁵⁷

A mártírsors vállalására való felkészülés része volt a korabeli református hitéletnek. Nagyon jellemzőnek vélem például, hogy az első konfirmációs ágendában (Debrecen, 1751) közölt imádságban konkrét utalás történik erre. Szerkesztője, Piskárkosi Szilágyi

⁵³ ZOVÁNYI Jenő, *A magyarországi protestantizmus története 1895-ig*, Máriabesnyő – Gödöllő, Attraktor, 2004 (Historia incognita, I; Történettudomány, 9), II, 175.

⁵⁴ RÉVÉSZ Imre, *Bécs Debrecen ellen, Vázlatok Domokos Lajos (1728–1803) életéből és működéséből*, Bp., Akadémiai, 1966 (Értekezések a történeti tudományok köréből, Ú. S., 38), 36–58.

⁵⁵ Lásd *Debrecen története*, 2, 1693–1849, szerk. RÁCZ István, Debrecen, Debrecen Megyei Városi Tanács VB Művelődési Osztálya, 1981, 158–184, 441–445.

⁵⁶ RÉVÉSZ, *Bécs Debrecen ellen, i. m.*, 54.

⁵⁷ ZOVÁNYI, *A magyarországi protestantizmus, i. m.*, II, 100–101.

Sámuel (1719–1785), a kollégium professzora a nyilvános katekizálást követően így imádkoztatta a közösséget – mintegy hitvallást téve – az Úrvacsorában először részesülő ifjakért: „[...] ha pedig Isteni Szent Felségednek tetszik, hogy az Igazságért háborúságot és üldöztetést szenvedjenek, adjad akkoron nékiek a te Szent Lelkednek bátorító, erősítő, és vigasztaló Kegyelmét, hogy minden gyalázatot, kárvallást, sőt még halált is te éretted elszenvedni készek légyenek”.⁵⁸

Ebben a környezetben nem lehetett nehéz aktualizálni a hugenották két századdal korábbi üldözését, és Coligny admirális vértanúsága is könnyen utat találhatott az olvasókhoz. Nemcsak az Ótestamentum választott népének sorsával érezhetett rokonságot a korabeli kálvinista hívő, hanem a francia hugenottákkal is, akik hitük miatt éppen a katolikus államtól szenvedtek üldöztetést. Az adott történelmi szituációban az elbeszélés magyar nyelvre átültetésével Pap József célja talán a környezetének nyújtott vigasztalás volt.

FÜGGELÉK

1. *Parisi lakodalom* (szövegközlés)

A kézirat címének kiválasztásánál a bevezetőnek az elbeszélés tartalmára legjellemzőbb szókapcsolatát kiemelve a *Parisi lakodalom* mellett döntöttem.

A szöveg átírása betű szerint követi a kéziratot. Ahol lehetséges volt, feloldottam a rövidítéseket, a törölt, kihúzott szövegrészeket a szokásos módon < > jelöltem. A betoldásokat [] jelzi. A szöveg eredeti tagolását megőriztem. Az eredetileg számozatlan leveleket a szokásos módon [1r]–[8v] láttam el számozással, hogy a hivatkozást megkönnyítsem.

A nevek és helyszínek azonosításához a Jacques Dupuy által összeállított *Clavis Historiae Thuanae*⁵⁹ című segédkönyvet, a régies kifejezések lábjegyzetben történő magyarázatához az *Erdélyi magyar szótörténeti tár*⁶⁰ kötetét használtam.

[1r]

A' XVI. Saeculumban, annak 72dik Esztendejében, az-az 1572dikben, Francia Országnak Páris nevü Várossában, melly Király lakó Helye, meg-esett Parisi La-

⁵⁸ *Katekizmusi rövid oktatás azoknak számokra, akik legelőször akarnak az Úrnak Szent Vacsorájával élni, és azon alkalmazhatósághoz intéztetett Ágenda* (Debrecen, 1751), Piskárkosi Szilágyi Sámuel névtelen munkája, szerk. FEKETE Csaba, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények – Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 2007 (Nyelvi és művelődéstörténeti adattár; Kiadványok, 10), 81–82.

⁵⁹ *Clavis Historiae Thuanae, id est, Nomenclatura nominum priorum, quae in [...] Jacobi Augusti Thuani operibus historicis usurpantur*, ed. Jacques DUPUY, Editio altera, Ratisponae, Hofmann, 1696.

⁶⁰ *Erdélyi magyar szótörténeti tár*, anyagát gyűjt. és szerk. SZABÓ T. Attila, 1–12. k., Bp. – Bukarest, Akadémiai – Kriterion, 1975–2005.

kodalomnak le-írása; melyben elő adattatik az Hugonottáknak, vagy Francia Reformatusoknak kegyetlen és irtóztató meg-ölettetések.

Transtulit ex Latino Sermone in Hungaricum Joseph(us) Pap. Debrec(inae) A(nn)o 1766. d(ie) [...] ⁶¹ Augusti.

[Haec ita scripsit in H(un)g(a)ricu(m) Idioma transferendo et variis in locis mutando Josephus Pap.] ⁶²

A' XVI dik Száznak utolsóbb idejében vagy részében, II. Ferentz ⁶³ Francia Ország-nak Királlya reménytelen és hirtelen való halállal meg-halván, helyébe választatott a' Királyságra IX. Károly ⁶⁴ [ez a' meg-hólt Ferencz Királynak Öttse volt.] ⁶⁵ (:Carolus IX:) De mivel ez még gyermek vólt, ugymint tizedik esztendőben járó; azonn gondolkoztak az Országnak Elei; hogy az Országnak igazgatását kire biznák addig, mig a' választatott gyermek korban lévő Király fel-nevekednék? Navarrá-nak Királlya, neve szerént Antonius Borbonius ⁶⁶, minthogy a' Királynak Familiajából való vólt, és így közléről való atyafia; azt ítélte, hogy az Országnak igazgatása ő reája tartoznék, ötet illetné. De élt még akkor Catharina Medicea ⁶⁷, az öreg Királyné Aszszony, a' ki az ország igazgatását magára fel-vállalta: és azt javasolta, Navarrus-nak (:az-az Antonius Borboniusnak a' Navarrai Királynak;) hogy ő azt a'z [sic!] mostan Kérdésben forgo méltóságot ne sürgetné, azon ne kapna. A' Királyné részén vólt leginkább Gaspar Collinius ⁶⁸, a' ki a' tengeren hadakozó Armadának fő Commandérozó Generalissa vólt, vallására nézve erős Reformatus: ez mivel a' Királyné részére hajlott, egyszers'mind mivel derék embernek is [1v] tartatott; ennek példája szerént, mások is sokan ugyan ezen Vén Királynénak pártjára kezdetek állani. A' Királyné hivei közzé adta magát a' Királynénak Cancellarius, Michaël Hospitalius ⁶⁹ nevü, a' ki noha Pá-pista ember vólt, mindazáltal a' lakosok között való háborgástól, támadástól és hadakozástól nagyon irtózott. Ez így lévén nehezen szenvedték azt azok a' nagy Érdemü emberek a' kik II. Ferencz Király életében akarmit végben vihettek az országban, most pedig imé majd az ő akarattyok ellen a' Királyné igazgatása alá adják az országot, egyszers'mind azt is irigy szemmel nézték, hogy a' Reformatusoknak dolga jobban jobban kezdett folyni. Azért is minden mesterségeket meg-vetették, hogy a'

⁶¹ Hiányos datálás.

⁶² Más kéztől származó betoldás a lap szélén.

⁶³ II. (Valois) Ferenc (1559–1560) francia király, II. Henrik és Medici Katalin elsőszülött fia.

⁶⁴ IX. (Valois) Károly (1560–1574) francia király, II. Henrik és Medici Katalin harmadik fia.

⁶⁵ Pap József betoldása.

⁶⁶ Antoine de Bourbon (1518–1562); felesége, III. Johanna révén a Navarrai Királyság társuralkodója.

⁶⁷ Medici Katalin (1519–1589) II. Henrik felesége, Franciaország királynéja (1547–1559), majd fiai, II. Ferenc és IX. Károly mellett régense.

⁶⁸ Gaspar de Coligny (1519–1572) Chatillon ura, Franciaország admirálisa, a hugenották egyik vezetője.

⁶⁹ Michel de l'Hospital (1505–1573) jogász, II. Henrik és IX. Károly kancellárja.

Vén Királynéra ne biznák az országot, és a' Királyi udvarban kezdettek egymás között öszve szövetkezni az eránt, hogy a' Reformatusoknak ellene állhassanak, azokat pusztithassák. Ezek magok részére hajtották először Annas Momorantiust⁷⁰, a Sant-Andrea nevü Várnak⁷¹ Fő Vezérét, és noha a' Navarrai Király Reformatus vólna, Antonius Borbonius, ez is hozzájuk állott.

Ezek a' nevezett Emberek azután a' Királyi Udvarból ki-menvén, a' mit már fel-tettek, azt véghez vinni akarták, hogy tudniillik, ha lehet, a' Vén Királynét meg-akadályoztassák, hogy mig IX Károly ifju Király fel-nevededik, addig is ne uralkod-jék. Azomban Catharina Medicea a' Vén Királyné mindjárt jobban kezdett kedvezni⁷² a' Reformatusoknak, mint az előtt. Hogy pedig a' Reformatusoknak különösen kedvez-ne, abból tettzik meg, hogy mindenütt egész Franczia országban meg-engedte, hogy az Isteni tisztelet szabadosan folyjon, Templomokat mindenütt engedett és Reformatus Predikátorokat; hanem a' Kerített Városokban belöl nem vólt szabad, hogy a' Reformá-tusoknak Isteni tiszteletek legyen; [2r] szabad vólt mindazáltal azoknak hóstátiban.⁷³

Ezt a' szabadságot azért engedte vólt a' Reformatusoknak a' Vén Királyné, hogy, ha azok a' fellyebb említett Urak, a' kik ellenzették vólt ennek az uralkodást, valami inditanának: a' Reformatusoknak segittségek által magát óltalmazhatná. Az honnan arra kérte a' Reformatusokat a' Vén Királyné, hogy a' Német Országi Protestans Fejedelmektől katonákat kérnének. Azt a' Reformatusok meg-tselekedték: de a' német segittséget, azok a' kik ellene vóltak a' Királynénak, meg-akadályoztatták Joinville⁷⁴ nevü városnál, melly vagyon Franczia országnak Campania⁷⁵ nevü Tartományban. E' mellett a' Joinville mellett közel vólt egy Vassy⁷⁶ nevü falú [sic!], ebben a' Reformatusok Temp-lomot építették vólt: innen tartottak töle, hogy a' Reformata Vallás bé talál tsuszni Joinvillebe is: azért 1562dik esztendőben Die 1a Martii, a' Királyné ellen öszve esküdt Urak, kik másképpen Gvisianusoknak neveztetnek, ezek az Urak, mondom, Vassyba el-mentek, hogy a' Réformatusok Gyülekezetét szélyyel hánnyák, el-pusztítsák. Az említett Urak közzül egy Ferencz⁷⁷ nevü, ott Vassyban Misét akart hallgatni a' Pá-pista Templomban, a' melly a' Reformatusok Temploma mellett vólt: ez a' Ferencz azt kezdette mondani, hogy ő nem figyelmezhetne a' Misére, mert a' Reformatusok a' magok éneklésivel nagyon alkalmatlankodnának: azért oda izent a' Templomban

⁷⁰ Anne de Montmorency (1493–1567) államférfi és hadvezér, a francia vallásháborúban a katolikus párt egyik vezetője.

⁷¹ Fort de S. André.

⁷² A Michel de l'Hospital által megszövegezett 1562. januári ediktum kimondta, hogy a protestánsok a fal-lal körülvárt városokon kívül istentiszteleteket tarthatnak, presbitériumokat állíthatnak fel és szinódusokat hívhatnak össze. Lásd *Franciaország története* (szerk. DUBY), i. m., 497–498.

⁷³ Latin kifejezés, jelentése: előváros, külváros.

⁷⁴ Joinville-le-Pont.

⁷⁵ Champagne.

⁷⁶ Wassy.

⁷⁷ François de Guise (1519–1563) Franciaország pairje és főkamaraása. Nevéhez fűződik Calais visszafoglalása az angoloktól, a francia vallásháborúban a katolikus párt feje volt.

lévő Reformatusoknak <oda izent>, hogy mindjárt el-hagynák az éneklést, addig míg ő a' Misét hallgatná. A' Reformatusok pedig arra nem hajtottanak semmit, énekelgettek Istenesen; mivel azt gondolták, hogy nem igaz volna az a' mit izent az a' Pápista Ur Ferentz. Ezen meg-haragudván Ferencz, hogy néki szót nem fogadtak a' Reformatusok, a' véle lévő szolgait rájuk küldötte, és a' Templomban meg-öltek 60. embereket, 200. százat pedig meg-sebesítettek.

[2v] Ez az Vassy-ai mézszárlás meg-esvén, panaszra mentek a' Vén Királynéhoz: a' ki fel-vette ezeknek az ügyöket és Ferenczet Paris-ba czitálta. A' Királyné hivatalára először nem akart menni; hanem azután ugyan tsak rá vette magát, és maga mellé vévén ezer és kétszáz Lovasokat, nagy kevélyen Párisba ment; még pedig a' Dionysius kapuján ment bé, a' mellyen a' Király szokott be-járni: a' nép pedig, mint a' Királyt, olly pompával fogadta.

Azomban meg-értette a' Vén Királyné, hogy Franciscus Gvisius el-érkezett volna, még pedig nem ugy, mint a' kinek számot kellene adni a' Vassyai mézszárlásról, hanem, ugy és olyan erővel ment a' Városba Párisba, hogy a' Vén Királynét uralkodásától meg-foszsza. Meg-ijjedvén azért a' Királyné, mindjárt irtt Ludovicus Borboniusnak⁷⁸, a' kinek az előtt meg-mondotta vala, hogy a' Német országi Protestans Fejedelmektől⁷⁹ segítséget kérne, hogy azzal, és a' Francia Országi Reformatusokkal együtt a' mikor szükség volna, magát a' Királyné az ő ellene pártot ütő Urak ellen óltalmazhatná, irtt mondom annak, hogy a' Német katonákkal és a' maga vitézivel együtt minden haladék nélkül Párisba menne, és mind magát, mind az iffju Királyt IXdik Károlyt a' Gvisianusoktól meg-szabadítaná. Ez levelet el-olvassván Ludovicus, mindjárt fel-fegyverkezteti a' katonáit, és siettséggel ment vitézivel Paris felé; de már késő volt, mert az idő alatt, mig a' Városba el-érkezett Ludovicus, mind a' Királynét, mind az iffju Királyt IXdik Károlyt, a' Gvisiusok magok hatalmába vették, és Parisból ki-vitték. Azomban a' fegyvert Ludovicus le-tenni nem akarta; hanem IX. Károlynak és a' Vén Királynénak elébbi méltóságába való <hely(ezettetésekért)> vissza állatásokért hadakozott a' Gvisiusok ellen. [3r] Frantzia Országnak pedig Normandiai és Aurelianumi Tartományiban erős Városokat meg-vett.

Ebben a' hadakozásban meg-kell jegyezni, hogy Franciscus Gvisius a' maga katonáival környül vévén Aurelianum⁸⁰ Városát, már annak hostátit meg-vette, midön egy Aurelianumi nemes, Joannes Postrotus [sic!]⁸¹ nevü meg-lötte, a' melly sebben fekvén, hat nap mulva meg-is hólt. Ennek a' Franciscus Gvisiusnak meg-lövését, a' Gvisianusok Gaspár Collinius-ra fogták, a' ki a' Reformatusoknak Vezére és Feje volt; holott ez éppen azt nem tselekedte. Így tehát el-esvén Franciscus Gvisius, a' Vén Királyné a' békességet

⁷⁸ I. Louis de Bourbon (1530–1569), Condé hercege, hugenotta vezér.

⁷⁹ A német protestánsok, különösen a pfalzi választófejedelem segédhadai többször is beavatkoztak a francia polgárháborúba a hugenották oldalán.

⁸⁰ Orléans.

⁸¹ Jean de Poltrot, sieur de Méré.

sürgette: melly meg-is lett a' Reformatusok és a' Páristák között alkalmatos Conditioiok alatt, 1563. esztendő(en) die 18a Martii.⁸²

Mind ez ideig a' Réformatusokhoz jó indulattal viseltetett volt a' Vén Királyné: de azok eránt való Gratiajának vége szakadott 1565dik esztendőben. Ugyan is ebben az esztendőben, külömb külömb részeiben az országnak sok támadások lévén a' nép között, maga a' Királyné el-járta az országot, hogy azokat le-tsendesitené. El-ment Aquitania tartományának Bayonne nevü Városába: oda ki hivatta magához a' maga Leányát Isabellát⁸³, a' ki Philippus II-nak⁸⁴ a' Spanyol országai Királynak felesége volt. Ezt az Isabellát a' Vén Királynéhoz el-vitte egy Ferdinandus Alvaráz⁸⁵ nevü, ki is a' Reformata Vallásnak meg-esküdt ellensége volt: és ezek, Isabella, a' Vén Királyné és Alvaráz minden ejtszakákon együtt beszélgettek; ugy, hogy mások is azt kezdték állítani, hogy a' Franciaországban lévő Reformatusoknak el vesztésekről végeztek volna. Es azt írják Alvaráz felöl, hogy néha ilyen forma szót is ejtett volna: Jobb először a' Salmo⁸⁶ nevü halat a' vízből ki-fogni, mint az apró békákat. A' [3v] melly azt teszi, hogy először a' Reformata Vallást tartó Fejedelmeket kell el-veszteni, könnyü lesz azután a' köz néppel bánni. Az honnan ezek haza térvén, mindjárt imitt amott az országban, a' Papisták tsak kitsiny okért is a' Reformatusokat meg-öldösték, jószágaiktól meg-fosztották: melly dolog felöl panaszra mentek a' Reformatusok sokszor Colliniushoz; de ez mint jó kéresztyén [sic!] békességes türo volt, nem akart a' Király ellen fel támadni, ellene hadakozni: Hanem egyszer ilyen bizonyos dolgot irtak meg néki Parisból, hogy ott el-végeztetett, hogy Colinius és a' Navarrai Fejedelem, mind ketten Reformatusok, megfogattassanak, és Coliniust meg-öletessék, a' Navarrai Fejedelmet pedig (:Principem Condaeum:) örökös fogságba vessék. Ezt így értvén Collinius, ismét újonnan hadat indított a' Gvisianusok ellen, a' kik már akkor a' Királyné pártjára állottak vala. Ebben a' hadakozásban el-esett Annás Momorantius, a' ki az előtt a' Vén Királyné ellen pártot ütött volt. Azután Rupella⁸⁷ nevü erős kultsos Város és Vár a' Reformatusok kezére jutott. Végre Anno 1568. békességet⁸⁸ kötött Collinius a' Gvisianusokkal, a' melly tsak addig tartott, míg a' segítségre ki-hivattatott Német Katonák Franciaországból kitakarodtak: minthogy a' Békességnek conditioit kezdték a' Páristák fel-bontogatni.

Annakokáért ugyan azon 1568dik esztendőben ujra hadat indítottak Condaeus és Collinius a' Páristák ellen. Meg-halván már az előtt Franciscus és Annas Momorantius

⁸² Az amboise-i ediktum 1563 márciusában néhány város, többek között Párizs kivételével szabad vallásgyakorlatot biztosított a főnemesség számára.

⁸³ Valois Erzsébet (1545–1568), 1559-től Izabella néven II. Fülöp spanyol király felesége.

⁸⁴ II. Fülöp (1556–1598) spanyol király.

⁸⁵ Don Fernando Álvarez de Toledo y Pimentel (1507–1582), Alba hercege, 1567–73 között Spanyol-Németalföld helytartója, a németalföldi szabadságharc elleni hadjárat vezetője.

⁸⁶ Francia szó, jelentése: lazac.

⁸⁷ La Rochelle.

⁸⁸ A longjumeau-i rövid életű békét 1568 márciusában kötötték meg, az amboise-i ediktum megerősítéseként.

Gvisianusok, a' Reformatusoknak nagy ellenségek, ezek helyébe a' Francia Armadának Fő hadi vezére lett Henricus Dux Andegavensis⁸⁹ IX.dik Károly Francia Királynak atyafia. Az Aurelianumi Tartományban (:Praefecturában:) meg-ütköztek. Ebben a' hadakozásban vagy ütközetben Ludovicus Bourbonius Princeps Condaeus-nak a' lova el talált esni; [4r] és magát nagyon meg-ütötte, kit is hirtelen a' maga katonái a' földről fel-vévén, egy tserében⁹⁰ le-tették; ott egy Frantzia Katona Montesquius nevű, reá akadván, a' Puska agyával nyakszirton [sic!] tsapta, s' meg-hólt. Ez az derék ember, a' Reformáta Vallásnak nagy óltalma el-esvén, Fő vezérékké lett a' Reformatusoknak Collinius. Ez azután Pictavium' Városát⁹¹ mikor viná, a' Pápistáktól tsak alig hogy meg-nem győztetett: hanem érkeztek menten oda két derék emberek, kik közzül az edjik vólt a' meg-hólt Condaeusnak a' Fija⁹², a' kiket látván a' Reformatusok, megbátorodtak, és hatalmasan győzödelmeskedtek: annyival is inkább hogy Ersébet, Angliának Királynéja⁹³ pénzt küldött Colliniusnak, mellyel a' hadat folytathatná. Már a' győzödelmes Vezér Collinius <Condaeus> fel-tette magában, hogy Paris-ellen menne, és azt fegyverrel meg-venné: de azomban békességre kérték ötet, és megbékellett igen hasznos Conditio alatt 1570dik esztendőben. Ezen békességnek pedig meg-erősítésére adott a' Francia Király Colliniusnak négy derék és erős Várasokat, mellyeket birt is két esztendő alatt. Ezek a' városok ezek voltak: Montalbanum, Rupella, Cognatum és Charitaeum.⁹⁴

Jóllehet pedig illy könnyen meg-békellett a Király Collinius Vezérrel: mindazáltal a' Vén Királyné és a' Király el-végezték magokban, hogy ha a' magok életüket kockáztatják is, még is ki irtják Francia országból a' Reformatusokat. Semmit nem mertek próbálni nyilván a' Reformatusok ellen: mert ott vólt az hatalmas Vezér Collinius, a' ki ellen, tudták, hogy ha fegyvert fognának; mindjárt a' Nemet Országi Protestans Fejedelmek elég katonákat fognának küldeni Collinius' segítségére: azért is, ha mit akartak, tsak titkon kívánták mivelni. Mellyre nézve a' [4v] Király minden módot elkövetett, hogy Colliniussal meg barátkozzon, és ezen színes⁹⁵ barátságát folytathassa: az honnan azt ígérte neki a' Király (:Carolus IX:) hogy rövid idő múlva a' Spanyolok ellen hadat fog-índítani: és az ő Armadájának Fő Commandérozó Generalissának

⁸⁹ I. Henri de Guise (1550–1588) a francia vallásháborúban a katolikus párt és a Katolikus Liga vezére.

⁹⁰ Tölgyerdő.

⁹¹ Poitiers.

⁹² I. Henri de Bourbon (1552–1588), Condé hercege.

⁹³ I. (Tudor) Erzsébet angol királynő (1558–1603). 1562-ben lépett szövetségre a francia protestánsokkal, cserébe megkapta Le Havre-t, amelyet később a rövid időre kibékült francia egyesült erőknél kellett visszafoglalniuk.

⁹⁴ Az 1570 augusztusában megkötött Saint-Germain-en-Laye-i béke kimondta a hugenották polgári egyenjogúságát, így megnyílt előttük az út a hivatalok és az egyetemek felé. Nyilvános istentisztelet tarthattak tartományonként két városban és a hugenotta területeken. Négy menedékhelyet biztosítottak számukra Franciaországban: Montaubant (Montalbanum), La Rochelle-t (Rupella), Cognac-ot (Cognatum) és La Charité-sur-Loire-t (Charitaeum).

⁹⁵ Régi magyar szó, jelentése: csalárd, hamis, képmutató, tettetett.

fogja tenni Colliniust. Ez az ígélet nagyon meg-tettzett Colliniusnak; mert úgy gondolkozott, hogy ha szerentsésen fogna hadakozni; a' Reformata Vallásnak nagy előmenetelire szolgálna a' győzödelem.

[(I)nitium (N)uptiarum.]⁹⁶

Mikor ezek ekképpen folynának, a' Vén Királyné a' maga Leányát Margarethát⁹⁷ ajánlá Henricus Burboniusnak⁹⁸, a' ki Navarrának Királya volt, és minthogy gyermekségétől fogva a' Reformata Vallást álhatatosan tartotta; egyszer'smind e' tiszta Vallásnak nagy oltalmazója volt Collinius Fő Vezérrel együtt. Ezt a' nőtelen Királyt tehát Henricust kínálta meg a' maga Leányával, hogy azt venné el magának Feleségül. Collinius ezt a' dolgot meg-értvén, így gondolkozott, hogy ha a' Vén Királyné Leányát el venné Henricus; idővel az ország is t(udni) i(Ilik) Francia országnak Királya fogna lenni, és a' Reformatusok tsendes békeességben fognának élni az ö Királysága alatt. Azért is el-ment Collinius Parisba, s' arra kérte ott a' Reformatus Urakat, hogy egyeznének meg a' Navarrai Királynak a' Vén Királyné Leányával való házasságában: továbbá, javasolta ugyan ezt a' Navarrai özvegy Királynénak, a' Navarrai Királynak Henricusnak az Annyának, mind pedig magának Henricusnak. Meg-is egyeztek mindnyájan benne. Azomban, mikor ezen házassághoz készülnének[,] meg-hala a' Navarrai Királyné Henricusnak az Annya, neve szerént Johanna Lobretane⁹⁹, ki is mind halálig Reformata vala.

A' házasság dolgában a' Francziák részéről ez a' nehezség adta magát elől, hogy a Navarrai Király Henricus [5r] közélről [sic!] való bátyja volt a' Vén Királyné Leányának Margarethá-nak: mellyhez képest tudták, hogy a' Pápa meg-fogná akadályoztatni ezt az házasságot: a' Pápa azomban tartott is töle, hogy Francia országban ez által a' házasság által a Reformata vallás el-fog-hatalmazni, azért a' maga követét oda küldötte IX. Károlyhoz a' Francia Királyhoz, hogy azt a' házasságot tellyességgel meg-tiltya. De Carolus IX. igen nagyon kérte a' Pápát, hogy engedje-meg: mert semmi kárára nem fogna az lenni a' Pápastaságnak: és a' Pápa Követtyének a' kezét meg-is fogta a' Király, és így szollott Francia nyelven: O s' il m' etoit permis de m' expliquer davantage! Oh bár tsak még valamit mondhatnék én tenéked!

A' Pápa Követtye azért Romába menvén, meg-engedte a' házasságot a' Pápa. A' Lakodalomnak pompájára választyák és rendelik <Anno> 1572dik esztendőben Augustusnak 18dik napját. Erre a' lakodalomra el-hivattyák az egész Francia országnak Fő rendeit, Nemeseit, kivált a' Reformatusokat. A' hagyott napra minden felől mennek Paris felé a' Vendégek, s' oda el-érkeztek. A' Lakodalmi pompát meg-előző Pápista czeremoniákat, az esketést el-végezi egy Cardinalis, Bourbonius nevü, az Kirá-

⁹⁶ Pap József lapszéli betoldása, csonkán.

⁹⁷ Valois Margit (1553–1615), 1572-től a későbbi IV. (Bourbon) Henrik francia király felesége.

⁹⁸ IV. (Bourbon) Henrik, Navarra királya (1572–1610) III. Henrik néven, majd Franciaország királya (1589–1610).

⁹⁹ Nem szerepel a *Clavis Historiae Thuanae*-ben.

lyi Udvar mellett lévő nagy Templomban, mellyet hivatnak Lupara-nak.¹⁰⁰ Ez meg-lévén, Margarethát a' Mise halgatására egy óltárhoz el-viszik, a' Völegény pedig, a' Navarrai Király és Collinius a' Templomból egy ajtón ki mentek a' Paris-ban lévő Püspöknek házához. Már ekkor suttogni kezdettek egymás között a' Pápisták, hogy ma hólnap még Henricus és Collinius is Misét fognak halgatni. Mikor osztán minden czeremoniák végben mentek, [5v] hivattyák a' Navarrai Királyt a' mátkájához, vagy Menyasszonyhoz, ki elmenvén, meg-tsókolta a' Vén Királyné előtt Margarethát a' Menyasszonyt, azzal el-mentek mindnyájan a' Vendégek a' mindjárt nevezett Püspöknek Palotájába. Ott már el-készülve volt a' Királyi pompás ebéd, és a' Királynak Lupara nevű Várában egész negyed napig vendégeskedtek. A' Vendégség közben is pedig, mikor a' Vendégek mulattak, akkor is titkosan tanátskozott a' Vén Királyné a' maga Embereivel, hogy mi módon mészárolhatnák fel a' Reformatusokat, és azoknak Fejédelmét [sic!] Colliniust; ebben a' tanátskozásban jelen volt maga IX. Károly a' Francia Király is. Ezek közzül a' titkos Tanátsbeli Pápista Urak közzül, ki egy, ki más javasolt. Némellyek azt mondták, hogy tsak Colliniust kell meg-öletni: de a' Vén Királyné azt mondom, hogy azzal együtt valamennyi Reformatus vagyon mind Parisban, mind egész Francia országban, mind meg-kell gyilkolni. Az a' vérengző [sic!] Vén Aszszony pedig így gondolta el az egész mészárolást: Hogy a' Gvisianusok meg-ölhetik magát Colliniust: azonban meg-eshetik, hogy Colliniusnak az atyafia Momorantius majd fegyvert kap a' Reformatusokkal együtt a' Papisták ellen: de a' Gvisianusok a' Parisban levő pápista lakosokkal együtt ellent állhatnának Momorantiusnak; azonban a' Királynak IX. Carolus-nak a' Katonáji rohanna reájok, és mind a' Gvisianusokat, mind a' Reformatusokat öldösnék. Ezt pedig mind azért gondolta így el a' Vén Aszszony, hogy azok el-hullván, a' kik az előtt ellenzettek ennek az Aszszonynak az ország igazgatását míg IX. Károly fel nevedkednék, hogy azok mondom el-hullván, senkitől ne tartana, [6r] hogy ötlet az uralkodástól meg-fosztaná.

A' mint ezeket már magában a' Vén Királyné el-gondolta, a' szerént magához hivatva a' Vén Királyné Henricus Gvisiust, a' ki Lotharingianak Herczege volt, és oda fellyebb említett Ferencznek, a' kit Aurelianum-nál való ütközetben meg-lőtt egy Katonája Colliniusnak, azt a' Henricust mondom magához hivatva, a' ki a' meg-lövettetett Ferencznek

6. ábra: Franz Hogenberg (1535–1590): Gaspard de Coligny admirális halála (ca. 1572). A kép első része a merénylet jelenetével. Pap Józsefnél Coligny „gyalog sétál vala szállása felé”, ezen a képen viszont lovon látható. (Forrás: <http://www.1st-art-gallery.com>)

¹⁰⁰ Louvre.

leg-nagyobb fia volt, az Attya halálaért Colliniusnak halálos ellensége; és erre bizta a' Collinius meg-öletését. Ez a'z Henricus Gvisius, alattomban való gyilkosnak el rendelt egy Morenellius [sic!]¹⁰¹ nevü emberét; választott egy nevezetes Házát is, melly ennek a' Henricus Gvisiusnak hajdani Praeceptorának háza volt, rendelte, mondom, ennek házát, hogy ebből a' házból löné keresztül Colliniust: mert mikor a' Királyi Várból a' vendégségből haza szokott menni Collinius a' maga szállására, szükségesképpen ennek a' háznak ablaka alatt kellett el-menni. És, óh fájdalom! ez a' nagy Reformatus Fejedelem die 22da Augusti, midön már a' Lakodalmi Vendégség kezd vala szünni, ki tér a' Királyi vendégségből, és gyalog sétál vala szállása felé. Azomban egy könyvet adtak volt Colliniusnak kezébe, mellyet midön figyelmetesen olvasna, lassan megyen vala az uttán. Akkor Morenellius [sic!] az el-rendelt háznak firhangos¹⁰² ablakából hozzá lött a' Fejedelemhez Colliniushoz két golyóbissal, mellyek közzül az egyik a' jobb kezénének [sic!] mutató ujját el-hordta, a' másik pedig a' bal karján keresztül ment. Ezt a' szörnyü változást Collinius tsudálatos békességes türessel szenvedte: nem kívánt semmi támadást a' Gvisiusok ellen indítani; hanem, némelly embereitől ezt panaszképpen meg-izenvén a' Királynak, magát a' szállására le-vitette. Nem lehet ki-mondani mitsoda [6v] ki gondolt nagy mesterséggel titkolta a' Franczia Király, hogy az a' gyilkos lövés nem az ő rendeléséből esett: hanem kétség kívül a' Gvisiusok dolga volt volna. Mikor a' Collinius' Követe a' Királynak meg-mondotta azt a' mi esett Colliniuson, tettette a' Király, hogy szörnyüképpen boszszankodnék: sőt ugyan az nap' maga a' Király, a' Vén Királyné és egynéhány Fő Méltóságok le-mentek a' Collinius látogatására: ott iszonyu módon átkozódván, szitkozódván, meg-esküdt, hogy nem nyugszik meg-addig, mig azt a' gyilkost ki nem keresteti, és ki-mondhatatlan kinnal meg-nem öleti: és hogy annyival inkább ne kételkednék Collinius a' Király hűsége eránt; meg parantsolta a' Király, hogy az egész Városon lévő Reformatusok mennyenek a' Collinius' háza tájjékára, és a' maga Katonáit is oda küldötte, hogy Collinusra valami módon ismét a' Gvisiusok <valamit> ne ütnének¹⁰³. Ebben a' dologban senki nem tud vala kételkedni a' Királynak hűsége felől, mindenek Henricus Gvisiust átkozták. Volt a' Gvisiusok között egy jó ember, Johannes Ferrerius, Cornutus vicedominus¹⁰⁴, a' ki tudván, hogy már el-kezdődött a' Vén Királyné esze szerint a' Reformatusokon a' gyilkos mészárolásnak jele: ez javasolta, hogy mentül hamarébb mennének ki a' Városból mind Collinius mind pedig a' több Reformatusok; mert Colliniuson el-kezdették a' gyilkosságot, de nem leszsz addig vége, mig mind egyig el nem törlik őket a' Pápisták: annyival inkább, hogy már a' Colliniuson esett sebek is derekason gyógyultak. Mikor e' dolog felől egy más között volna a' beszéd, ott azomban jelen volt egy hive a' Franczia Királynak, Buchananus Baiancurius¹⁰⁵, a' ki,

¹⁰¹ Morevellius Luparius (fr.: Maurevel).

¹⁰² Német szó, jelentése: függöny.

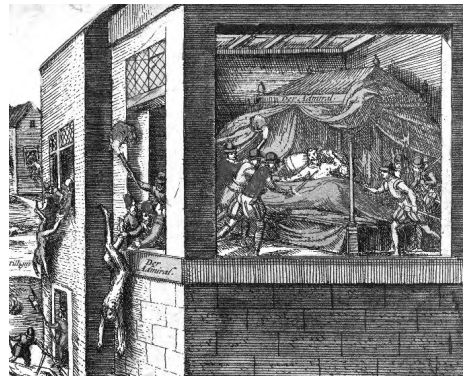
¹⁰³ Megrohan, rátámad.

¹⁰⁴ Jean (II.) De Ferrières (1520–1586), vidame de Chartres et seigneur de Maligny.

¹⁰⁵ De Baiencour Sieur de Bouchavanes.

valamit a Reformatusok egymás közt beszéllettek, mind azt meg-vitte a' Királynak: [7r] meg-gondolván azt (:ez az istentelen Doég:)¹⁰⁶ hogy, ha Collinius ki-talál menni a' Városból, mindjárt ki-nyinyilatkozik [sic!] a' Királyi Udvarnak álnok végezése, mellyre nézve tsak hamar hozzá kellene fogni a' Reformatusok gyilkolásához. Többire nagy részént a' Pápista Consiliariusoknak e' vólt értelmek, hogy tsak a' Reformatus Urakat és nemeseket öldösnék-meg; de a' Király tsak erre is alig vehette rá magát, hogy benne meg-egyezne. Végezetre ugyan tsak untatván a' Királyt a' Vén <Annya> Királyné, és még egy Tavanius¹⁰⁷ nevü Pápista Gróf, azt mondotta a' Király: hogy ha tsak ugyan meg kell lenni, ugy kell <tse(lekedni)> mesterkedni, hogy az egész országban egy Reformatus se maradjék, mind el-pusztittassék. És így el-végeztetett, hogy az Reformatusok mind edgyig meg-hallyanak, a' Navarrai Királyon és Condaeus Fejedelmen kívül, minthogy ezek a' Francia Király Familiájából valók vóltanak. Elő hivattya azért a' Király Henricus Gvisiust, és meg-parantsollya, hogy az mészárlást Párisban kezdje el. Ajánlja magát jó szívvvel ez' a' derék Mészáros: ki-menvén azért a' népet alattomban el-készíti, és a' Katonák tisztjeinek meg-parantsollya, hogy rendellyenek katonákat, a' kik a' Királyi Várat körül vegyék, és onnan egy Reformatus is ki ne ereszszenek. Azután a' Város népét egyben gyűjtötte, <ho(gy)> és meg-mondotta nékik, hogy minden Pápista lakos készen legyen minden szerezhető fegyverekkel Bertalan napjának éjtszakájára: és figyelmezzenek a' Királyi Várban lévő harangra, mellyet különös pompára szoktak meg-vonni: azonban, hogy a' pápisták <at> meg-külömböztethessék egymást, minden papista ember a' bal karjára egy egy darab fejr gyóltot varjon, és a' süvegén legyen minden pápistának fejr kereszt tsinálva: azonkívül a' paloták ablakain meg-gyujtott fáklyákat dugjanak ki, hogy az [7v] uttzák világosak legyenek: így minden módon el-készülve lévén, mihelyt a' harang szót meg hallyák, rohannyanak a' Reformatus lakosokra, és öldössék minden személy válogatás nélkül.

A Király azonban felettébb törődött, busúlt; a' Vén Királyné pedig már nagy éjtszaka, sürgette, hogy kezdesse el már a' harangot. Így parantsolatot ad, hogy huzzák a' harangot. El kezdtek azért a' harangot 24ta Augusti Hajnal előtt. Mellyet hallván az el-készült Pápisták, leg-először is a' Collinius szállására rohannak a' Gvisius' Katonái, kik közzül egy be nyitván az ajtót Colliniusra, kérdi, hol van a' Fejedelem? akkor Collinius fel kelvén ágyáról elei-

7. ábra: Franz Hogenberg (1535–1590): *Gaspard de Coligny admirális halála (ca. 1572)*. A kép második része az admirális megöletésével és a defenesztráció jelenetével. (Forrás: <http://www.1st-art-gallery.com>)

¹⁰⁶ Lásd 1Sám 22.

¹⁰⁷ Tavanius Saulius, alias Gaspard de Saulx (1509–1575), sieur de Tavannes.

be mégyen, és monda: En vagyok. Akkor az a kardjával hozzá vágott, és úgy találta vágni, hogy a földre le-esett, és egész testét ki vetették az ablakon, a fejét el-vágták és Romába a Páának el küldötték, azután, a melly ruha rajta volt, azt le-vonták és a mezitelen derekát harmad napig a sárban hurczoltatták fel s alá, továbbá kezeit és lábait el-vagdalták: a derekára egy lánczot kötöttek és egy oszlopot le ásván a földbe, arra fel-akasztották, alája tüzet raktak; hogy így mind a négy Elementumok által, tűz, víz, levegő ég, és a föld által halála után is gyötörhetnék. Illyen ki menetele vala ennek a hatalmas Vezérnek, kinek életében tsak hírének hallása is meg-rettentette a Francia sziveket! Azután a Parisban lévő nemes Reformatusokra ütöttek, azokat is kegyetlenül mészárolták. Tsak Parisban meg-öltek öt ezer embereket: nem kedveztek ott a kitsinyeknek és nagyoknak, Iffjuknak, véneknek, a terhes aszszonyokat ketté vagdalták, a kisdedeket kardra hányták; némellyeket a víznek szoritottak, kik közül a folyó vízbe sokan belé ugrottak, [8r] azok uszkálván a vízben; hajóra kaptak a Pá-pisták és rudakkal a vízben uszókat agyon verték; némellyeket a paloták ablakaiból nyakra före le-hánytak. Egy Parisban lakó Mészáros mester ember a Király előtt azzal ditsekedett, hogy ő maga 150. embereket ölt meg: más egy ötvös, hogy 400. százat gyilkolt meg.

Illy veszedelme lett az Isten népének,
Az ő Nevét valló kitsiny seregének!

Ugyan ezt mivelték volna a Navarrai Királlyal is a völegénnyel, és Condaeussal: de mivel Pá-pistákká lettenek, nem ölettetenek-meg.

Ha a Királynak ekkor készen lettek volna katonáji, úgy néki izeledett¹⁰⁸ volt a mészároltatásnak, hogy egész országára azokat ki-küldvén el veszette volna mindenütt a Reformatusokat. De tsak ugyan a Király parantsolattából szerte széllyel más helyeken is így tselekedtenek a Pá-pisták, kik ellen ugyan fegyvert fogtanak a Reformatusok: de mivel már nagyon meg-fogyatkoztanak; némelly része a meg-maradott Reformatusoknak a külső szomszéd országokba, Német országba, Helvetiába és más helyekre ki-takarodtanak Francia országból, némellyek pedig tsak titkon lap-pangva laktanak a Pá-pisták között.

Meg-tettzik immár ebből a szomorú példából, mitsoda természete vagyon a Pá-pista Vallásnak: nem gondolnak a Papisták hitekkal, esküvésekkel, törvényekkel, tsak hogy az ő tévelygő vallásoktól idegenkedő igaz hitben elő Keresztyéneket üldözhes-sék és ki-vághassák. Nem lehet ki mondani, hogy a Spanyol Király ezt a mészárolást meg-hallván, és az akkori Római Pápa, mint örvendeztenek. Bizonyára ez a lakodalmi gyilkosság mindenkor a Romai Vallásnak örökös gyalázattára fog-szolgál-ni. [8v] Magok a Pá-pisták között némellyek gondolóra vévén e Keresztyénhez nem illő vérontást, által látták, melly nagy istentelenség vala ez. Az honnan Christophorus

¹⁰⁸ Régi magyar szó, jelentése: kedvet kap, rákap.

Thuanus¹⁰⁹ Francia országban az ország Gyülésének Praesese, meg-indulván és szomorkodván, ilyen verseket mondott e' felöl a' véres Lakodalom felöl:

Excidat illa dies aeuo, nec postera credant
Saecula; nos certe taceamus, et obruta multa
Nocte tegi, propriae patiamur crimina gentis.

Mellyet így magyarázok:

Soha az a' Napfény égre ne derüllyön,
Az a' gyászos idő elő ne kerüllyön;
Hogy ilyen vér ontást ezután ne szüllyön:
Az Istennek Háza söt inkább épüllyön.
Légyen Francziáknak ez a' kivánsága,
Hogy az éjjnek légyen olly homályossága,
Mellyel takartassék e' nagy gyilkossága:
Soha azt ne lássa a' napnak világa.
A' Jehova pedig gondviselésére
Végye az ő népét s' tegye tenyerére;
Hogy ne jusson soha illy gyászos estvére;
Söt érjen <jusson> már egyszer boldog idejére.

2. Debreceni Református Kollégium A 482a jelzetű colligátumának tartalma

A terjedelmi korlátokra tekintettel a bibliográfiai pontosságot részben mellőzve, a címeket kivonatolva ismertetem a kolligátum tartalmát. A hiányosságokat Petrik bibliográfiájára hivatkozva pótolom, bár Szoboszlai Pap István műveinél nem teljes a Petrik.

A kolligátum egyes darabjait újrászámoltam, mivel a korábbi, valószínűleg a 19. század elején Simonffy Dániel vagy a kollégiumi könyvtáros által készített számozás nem vette figyelembe, hogy több művet nem önállóan, hanem más munkával együtt nyomtattak ki. A 19. század második harmadában a kolligátum egyes darabjait a kötet végére feljegyző Lugossy József (1812–1884), egykori könyvtáros elődöm már 22 művet különböztetett meg, tizenkettedikként említette „A parizsi lakadalom leírása” című kéziratot.

Coll. 1.

Halotti prédikáció és beszéd Szombathi István debreceni főbíró felett Diószegi Sámueltól és Sárvári Páltól, végén Epitaphium, Debrecen, Csáthy György, 1810. – Petrik I, 535.

¹⁰⁹ Christophe de Thou (1508–1582) francia jogász, a párizsi Parlament elnöke, Jacques Auguste de Thou (1553–1617) francia történész apja.

Coll. 2.

Halotti prédikáció és beszéd Simonffi Sámuel debreceni főbíró felett Szoboszlai Pap Istvántól és Péczeli Józseftől, Debrecen, Tóth Ferenc, 1821. – Petriknél ismeretlen.

Coll. 3.

Halotti prédikáció és beszéd Böszörményi Pál debreceni főbíró felett Szoboszlai Pap Istvántól és Sárvári Páltól, végén latin–magyar sírfelirat, Debrecen, Tóth Ferenc, 1825. – Petrik III, 37.

Coll. 4.

Születésnap predikáció I. Ferenc császár részére Szoboszlai Pap Istvántól, Debrecen, Tóth Ferenc, 1821. – Petriknél ismeretlen.

Coll. 5.

Szoboszlai Pap István halotti predikációja Domokos Lőrinc felett, Debrecen, Tóth Ferenc, 1825. – Petrik III, 37.

Coll. 6.

Szoboszlai Pap István predikációja a Szabolcs vármegyei protestáns rabok számára épült imaház felszentelésére, Debrecen, Tóth Ferenc, 1822. – Petriknél ismeretlen.

Coll. 7.

Beszédek gróf Zichy Ferenc Bihar vármegyei főispáni beavatására, Nagyvárad, Tichy János, 1825. – Petrik I, 270.

Coll. 8.

Szoboszlai Pap István német nyelvű születésnap predikációja I. Ferenc császár születésnapjára, Pest, Trattner János Tamás, 1821. – Petrik III, 37.

Coll. 9.

Énekek Köveskáli Nagy István 50 éves lelkészi jubileumára Nagy Istvántól, Debrecen, Tóth Ferenc, 1822. – Petrik II, 828.

Coll. 10.

A Református Kollégium diákjainak latin–magyar üdvözlőversei Péchy Imre hét-személyes tábla bírái közé való beiktatása alkalmából, Debrecen, Tóth Ferenc, 1824. – Petrik I, 393.

Coll. 11.

A Református Kollégium diákjainak magyar nyelvű üdvözlőversei Ferenczi Istvánhoz a Csokonai-mellszobor adományozásakor, Debrecen, Tóth Ferenc, 1823. – Petrik III, 754.

Coll. 12.

A Parisi lakodalom Pap József fordításában, Debrecen, 1766. – Kézirat.

Coll. 13.

Vergilius *Georgicon*ja fordításának részlete, a Magyar Kurir 1815. évi számához fűzött toldalék.

Coll. 14.

A Református Kollégium diákjainak latin nyelvű üdvözlőverse Zichy Ferenc Bihar vármegyei főispáni beiktatására, Debrecen, Tóth Ferenc, 1825. – Petrik I, 597.

Coll. 15.

Szoboszlai Pap István halotti prédikációja Molnár Sándor felett, Debrecen, Tóth Ferenc, 1818. – Petrik III, 37.

Coll. 16.

Az 1790. évi temesvári délszláv nemzetgyűlés megnyitása, [s. l.], [s. n.], 1790. – Petrik III, 189.

Coll. 17.

Szoboszlai Pap István halotti prédikációja Baranyi Istvánné Molnár Zsuzsanna felett, Debrecen, Tóth Ferenc, 1821. – Petriknél ismeretlen.

Coll. 18.

Sárvári Pál beszéde a Református Kollégiumban folyó vizsgák alkalmából, Debrecen, Tóth Ferenc, 1825. – Petrik III, 286.

Coll. 19.

Zilahi Sámuel halotti beszéde széki Teleki Sámuel felett, Nagyvárad, Tichy János, 1822. – Petrik III, 883.

Coll. 20.

Rhédey Lajos Bereg vármegyei főispáni székbe való beiktatására készült versek, Debrecen, Tóth Ferenc, 1825. – Petrik III/1, 776.

Coll. 21.

A Református Kollégium diákjainak latin–magyar üdvözlőversei Ferenczi Istvánhoz a Csokonai-mellszobor adományozásakor, Debrecen, Tóth Ferenc, 1823. – Petrik I, 393.

Coll. 22.

Rhédey Lajos Bereg vármegyei főispáni székbe való beiktatásán elhangzott beszédek, Debrecen, Tóth Ferenc, 1825. – Petrik I, 268.

RÓBERT OLÁH

Wedding in Paris (1572): An Eighteenth-century Hungarian Manuscript on the St. Bartholomew's Day Massacre

On the eve of the St. Bartholomew's Day in 1572, thousands of French Huguenots were massacred in Paris. One of the victims was their leader, admiral Gaspard de Coligny (1519–1572). His martyrdom was narrated in a short story which was translated into Hungarian with the title “Wedding in Paris” by a student from Debrecen, József Pap in 1766. The manuscript is kept at the Library of the Reformed College of Debrecen. One of the sources of this document was Jacobus Augustus Thuanus' work, *Historiarum sui temporis*. This study interprets the historical background of the St. Bartholomew's Day massacre and its eighteenth-century Hungarian reception, and highlights that Coligny is shown as a Huguenot martyr in the text. The main purpose of the translator was to comfort the members of the Reformed Church and set an example for them during the period of the “bloodless counter-reformation” in eighteenth-century Hungary.